

УДК 811.161.2

ББК 81.2 Укр

І.М. Бабій, к. філол., доц.,

Семантико-граматична природа односкладних речень у поезії Ліни Костенко

Стаття присвячена розгляду односкладних речень у сучасній синтаксичній теорії. Вивчення цих речень тривалий час залишається актуальним. Багато дискусій викликає класифікація цих речень, семантико-граматична природа різновидів односкладних речень. У статті охарактеризовано односкладні речення з формально-граматичного і семантичного погляду, описано основні види цих речень. Простежено своєрідність синтаксичної будови та функціонування односкладних речень у поетичному мовленні Ліни Костенко. Виявлено широке вживання цих речень у поезії та виразні естетичні функції.

Ключові слова: односкладне речення, типи односкладних речень, означено-особові речення, неозначено-особові речення, узагальнено-особові речення, безособові речення.

The article deals with investigation of one-member sentences in modern syntactic theory. The studying of these sentences has remained relevant for a long time. The classification of these sentences, semantic and grammatical nature of types of one-member sentences evokes a lot of discussions. The article characterizes one-member sentences from formal grammatical and semantic point of view, describes the main types of these sentences. We traced originality of syntactic structure and functioning of one-member sentences in poetic speech by Lina Kostenko. We revealed widespread use of these sentences in poetry and expressive aesthetic function.

The article deals with grammatical description of the main members in the analyzed one-member sentences. In poetry Kostenko we found a large quantity of definite personal, indefinite personal, generalized personal, impersonal, sentences. The use of definite personal one-member sentences allows the poet to represent emotional state of lyrical hero, promotes dynamic expression and avoiding of duplication. Generalized personal sentences is the result of personal life experiences of the poet, observations and philosophical understanding of the world, promote aphoristic speech Kostenko.

We found semantic diversity and variety of grammatical structure impersonal sentences.. These sentences often express the physical and mental state of man, they denote the state of nature in poet's verses. Considerably less Lina Kostenko uses the infinitive sentences that expresses orders, suggestions, advice, encouragement and more. In poetry Kostenko we found a large group of nominative sentences that are divided into being, indicating, evaluative, mental-nominative sentence.

During the analysis of simple sentence we traced stylistic load different types of types of one-member sentences in the poetry of Lina Kostenko.

Key words: *one-member sentence , types of one-member sentences, definite personal, indefinite personal, generalized personal, impersonal, sentences.*

Постановка наукової проблеми та її значення. В останні десятиліття розвиток сучасної синтаксичної теорії характеризується наявністю різних наукових напрямів та підходів до аналізу синтаксичних одиниць і явищ. Вагомим здобутком сучасного синтаксису є теоретичні праці таких відомих дослідників, як: І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, К. Городенська, К. Шульжук, А. Загнітко, І. Вихованець, Р. Христіанінова, Н. Іваницька, О.Мельничук, П.Дудик, Л.Прокопчук, Л.Кадомцева, М.Каранська, М.Заборна та ін.

Тривалий час **актуальним** і дискусійним у сучасному синтаксисі залишається питання про односкладні речення (ОР). Традиційно **односкладними** реченнями називають речення з одним наявним головним членом, що не потребують поповнення другим головним членом [Шульжук 2004: 113]. Чернівецькі синтаксисти І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська пропонують термін «однойдерні речення» і поділяють ОР на однойдерно-двокомпонентні та однойдерно-двокомпонентні [Слинько 1994]. У мовознавчій науці існують різні погляди на синтаксичну сутність ОР, їх класифікацію, зокрема найбільше дискусій триває навколо означено-особових, неозначено-особових та узагальнено-особових речень. Деякі науковці виводять їх із системи ОР.

Актуальність нашої розвідки пов'язана з необхідністю розгляду ОР у сучасній синтаксичній теорії, опису семантики і граматичних ознак різновидів ОР, а також їх уживання в художньому мовленні.

Мета пропонованої праці – охарактеризувати основні сучасні підходи до аналізу ОР, простежити їх функціонування в художньому мовленні, зокрема в поезії Ліни Костенко.

Предметом лінгвістичного аналізу будуть односкладні речення, виявлені у поезії Ліни Костенко.

Для реалізації поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**: описати сучасну класифікацію односкладних речень у лінгвістиці; з'ясувати семантико-граматичну природу різновидів ОР; виявити та охарактеризувати синтаксичну і стилістичну сутність різних типів ОР у поезії Ліни Костенко; простежити особливості функціонування ОР у мові письменниці.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Серед усіх різновидів ОР найбільше дискусій викликають означено-особові речення. У сучасній лінгвістиці виокремлюють два основні погляди на ці речення: 1) це неповні двоскладні речення, в яких легко відновити відсутній підмет (особовий займенник першої та другої особи); 2) особливий тип ОР.

Означено-особові речення – різновид односкладних простих речень, у яких виконувач дії мислиться однозначно, а головний член речення виражений дієсловом у формі 1-ї або 2-ї особи однини чи множини теперішнього або майбутнього часу дійсного способу [Дудик 2010: 134].

Специфіка цих речень полягає в тому, що основна увага в них зосереджена не на особі, яка виконує дію, а на самій дії чи стані. Самого ж виконавця можна легко виявити за особовими закінченнями дієслова.

Односкладні означено-особові речення активно вживають письменники, зокрема багато їх виявляємо в поезії Ліни Костенко. У віршах поетеси в таких реченнях головний член виражений:

а) дієсловом першої особи однини та множини дійсного способу, наприклад: *Відмикаю світанок скрипичним ключем. А в сірі будні буду бити, як в бубни* (с.8); *Послухаю цей дощ. Цілюю всі ліки* (с.10); *Люблю чернігівську дорогу – весною, влітку, восени* (с.123); *Боюся екзальтованих подруг, балакучих самітників* (с.128); *Марную день на пошуки незримої німої суті в сутінках понять* (с.187); *Виходжу в ніч. Іду назустріч долі. Тимую, доки вистачить снаги* (с.215);

б) дієсловом другої особи однини та множини дійсного способу, наприклад: - *Отут нам з тобою сіяти. Хочемо – жито, хочемо – пшеницю, мак, свирілу, овес, щиріцю* (с.197);

в) дієсловом наказового способу, наприклад: *Криши, ламай, троци стереотипи! Обвуглюйся. З дияволом грай в теніс* (с.11); *Тож веселімоє, людоньки, на людях* (с.13); *Та вдарте в бубон з тої прикрості* (с.47); *Танцюй собі, лиш пальчика не вріж* (с.74); *Окам'янійте, статуї античні, окам'янійте і кричіть на гвалт!* (с.76); *Затули свої очі долонями сліз* (с.174); *Хоч озирнись! Побудь іще хоч трішки!* (с.185).

Такі речення дозволяють репрезентувати емоційний стан ліричного героя, сприяють динамічності висловлення та уникненню повторень у вірші.

У **неозначено-особових** реченнях виконавець дії мислиться неоднозначно, не називається, але в його називанні немає комунікативної потреби. Ця особа може бути невідома (але це несуттєво) або відома мовцеві, але через певні обставини причина не названа. Мовець не бачить в цьому необхідності. Основна увага зосереджена на дії, певній події.

Активно вживаються неозначено-особові речення в уснорозмовному мовленні, в художній мові. У поезії Ліни Костенко такі речення широко представлені. Головний член у них виражається:

а) дієсловом третьої особи множини теперішнього часу, наприклад: *Але ж по ній Толстого вже несуть* (с.243);

б) дієсловом третьої особи множини майбутнього часу, наприклад: *Коли мене потягнуть на арену, коли на мене звіра нацькують* (с.205); *І знов один. Заплатять гробокопам. Розійдуться. Ні віршів, ні видінь* (с.234);

в) дієсловом минулого часу дійсного способу у множині, наприклад: *Киян хрестили в ній, а не в Дніпрі* (с.77); *Напозичались у сірка очей і набули ганьби, як атрибута* (с.167); *Топтали бузковий верес, трусили на голови хвоц. Здіймали страшенний вереск, ласкаво просили дощ* (с.186); *Покремсали життя моє на частки, на тьмяну сірку слів і суєти* (с. 208).

Односкладні **узагальнено-особові речення** – речення, в яких дія-стан сприймаються узагальнено, як така, що характерна за певних умов для будь-кого, а головний член виражений дієсловом у формі другої особи, зрідка – іншими особовими формами [Дудик 2010: 141]. Названі дії і стани є часто повторюваними, типовими, стосуються всіх і кожного. Часто це прислів'я, приказки, крилаті вислови і под.

Особливістю узагальнено-особових речень є те, що вони використовуються для вираження таких спостережень, які, на думку мовця, є обов'язковими, незаперечними, оскільки природно впливають з об'єктивних особливостей явищ чи ситуацій [Бевзенко 2005: 94]. Мова творів Ліни Костенко – надзвичайно афористична, пересіяна крилатими висловами, є результатом життєвого досвіду поетеси, спостережень та філософського осмислення світу.

В узагальнено-особових речення головний член виражається:

а) дієсловом другої особи однини і множини наказового способу, наприклад: *Шукайте цензора в собі* (с.12); *Пишіть листи і надсилайте вчасно* (с.61); *Не ламайте меблів, не впадайте в транс* (с.149); *Роби що хоч, ридай або радій. Неси свій хрест* (с.178);

б) дієсловом першої особи множини теперішнього або майбутнього часу, наприклад: *Страждаю, мучусь, і живу, і гину* (с.331); *Світ за очі від себе забіжу* (с.287).

У поезії Ліни Костенко простежуємо активне вживання **безособових** речень. Зауважимо, що серед усіх типів односкладних речень безособові речення вирізняються різноманітністю граматичної структури, семантичною багатоплановістю та активністю вживання.

Різнманітні за семантикою безособові речення в поезії Ліни Костенко. Їх можна об'єднати в такі групи:

1) безособові речення, що виражають стан природи: *Уже сутеніє* (с.119); *Збиралось на грозу* (с.89); *Ледве на світ благословилося* (с.122); *Посутеніло* (с.448);

2) безособові речення, в яких виражена дія невизначеного діяча, стихійної сили тощо: *Машину повело, і ми згубили шлях* (с.89);

3) безособові речення, що виражають фізичний і психічний стан людини: *Мені легко, що вже аж трудно. Мені страшно: забуду пароль* (с. 313); *О, як мені жилось і як мені страждалось!* (с.89);

4) безособові речення, що позначають стан, зумовлений відсутністю чогось або когось: *Земля ж моя рідна! Нема на тобі притулку* (с.237); *І слів нема. І туга через край* (с.286); *Їм сумно, як і нам. Ніде немає літа* (с.331); *Вже в стільниках стерні немає меду сонця* (с.337);

5) безособові речення, що означають дію неусвідомленої сили: *Їх рвонуло навідліг. І бризнуло кров'ю в багаття* («Пастораль ХХ сторіччя», с.32);

6) безособові речення, що вживаються для передачі різних модальних значень (можливості, неможливості, необхідності, неминучості, бажаності тощо): *Того не можна. І того не слід* (с.166); *А треба жити. Якось треба жити* (с. 13); *Повірити можна в будь-яку легенду. Теорій напридумувать за трьох. Не можна брати істину в аренду і сіяти на ній чортполох* (с.429).

У виявлених безособових реченнях головний член виражений:

а) безособовим дієсловом: <...> *мене морозить, коли бачу посмішку пошляка або лакизи* (с.118); *Уже сутеніє*

(с.119); *Ледве на світ благословилося* (с.122); *Та з того ж князя кров'ю заморосило* (с.413);

б) безособовим дієсловом на -ся (сь): *Збиралося на грозу; О, як мені жилося і як мені страждалося!* (с.89); *Щосуботи, по роботі, не сидиться_паруботі* (с. 372); *Не спалося мені, не спалося* (с. 374);

в) особовим дієсловом, ужитим у значенні безособового: *Пахло смаленим пір'ям* (с.415);

г) безособовими дієслівними формами на -но, -то в рядках: *Кого улещено дарами, кого утоплено в крові* (с. 24); *О, скільки тут було пролито крові за всі віки на всі віки на кожен міліметр!* (с. 391); *<...> там рушників тих вишито до тьми!* (с.393); *Оголошено конкурс – сотий тур кон'юнктур* (с. 158); *А на цьому давно вже й не орано – як заклято, як заговорено!..* (с.197);

г) предикативними прислівниками на -о, -е, які можуть уживатися поряд з допоміжними дієсловами *стало, було, робиться* і под.: *І серцю в грудях тісно, тісно, тісно!* (с.74); *В такі хвилини мандрівникам сумно* (с.119); *Поету важко* (с.169); *Було нам важко і було нам зле* (с.199); *І так же тут любо!* (с.237); *Мені страшно* (с.313); *Їм сумно, як і нам* (с.330); д) предикативно-безособовими словами *треба, слід, можна, необхідно, доцільно* і под., що означають стан, разом з інфінітивом або без нього: *І наперед не треба ворожити, і за минулим плакати не варт . А треба жити. Якось треба жити* (с.13); *Не треба думати мізерно. Митцю не треба нагород* (с.38); *Не треба класти руку на плече* (с.82); *Того не можна. І того не слід* (с.166); *Поетові треба бути поетом* (с.181);

е) заперечним словом *нема (немає)*, а також безособовими формами *бути* із заперечною часткою разом з додатком у родовому відмінку: *Вже й небо є. А стелі все нема* (с.225); *Ніде немає літа* (с.330); *Уже нема квітучої долини* (с.368); *Вітчизни в них нема, тому й поетів зроду немає, не було і не повинно бути* (с.403); *Минулого нема. Майбутнього не буде* (с.403).

Близькими до безособових є **інфінітивні** речення, які в сучасній синтаксичній теорії становлять окремий тип. Зауважимо, що інфінітивні речення значно рідше вживаються в мовленні. Як правило, вони використовуються для категоричних висловлювань зі значенням наказу, спонукання, побажання, поради тощо. Головний член цих речень виражений незалежним інфінітивом, самостійним у семантичному відношенні, що означають можливу (неможливу), необхідну або неминучу дію.

Інфінітивні речення, виявлені в поезії Ліни Костенко, за значенням можна поділити на такі групи:

а) інфінітивні речення, які виражають категоричний наказ, спонукання, заклик до дії: *І це, напевно, головне. Якої ще фортуни? Не відступитися. І не покласти лжу на струни* (с.199); - *Отут нам з тобою сіяти* (с.197); *Спочатку так: терзати, розпинати* (с.243);

б) інфінітивні речення, що виражають побажання: *Напитись голосу твого... Завмерти, слухати, не дихать, зненацька думку перервать* (с. 271); ... *І не дивуй, що я прийду зненацька. Мені ще ж побороти переляк* (с. 300); *Сказати на весь світ: - Належу до народу* (с.410); *Спитати мудрих, зазирнути в Лету* (с.425):

в) інфінітивні речення, що містять запитання, сумнів, вагання, нерішучості, виражені у формі запитань: *Бо навіщо знущатись?* (с.377); *На що мені скаржитись? Я – жертва* (с.401); *Циганську маяту виносити на люди?* (с.403); *Щоб так страждать за нього, чи вартий цей народ?!* (с.408); *Навіщо тих древлян і вбивати? – самі себе потопчуть* (с.415);

г) заперечні інфінітивні речення, що виражають неминучість, можливість, неможливість тощо: *Не чути в передгір'ях череди* (с.368);

г) інфінітивні речення з часткою *би* (*б*), що виражають пораду, бажану дію: *Хлопавкою для мух убивати б такі посмішки!* (с. 118).

За семантикою та структурою **номінативні** речення поділяються на такі групи:

1) буттєві (описові, констатувальні, екзистенційні) речення, що вживаються в описах природи, обстановки, психологічного стану людей. Мета таких речень – зафіксувати наявність певного явища, предмета, факту, події тощо. Екзистенціальні речення є найбільш поширеним різновидом номінативних речень. Багато таких речень знаходимо в поезії Ліни Костенко. Їх можна об'єднати в такі групи:

а) речення, що називають предмети, явища природи, географічні об'єкти, певні події тощо; *наприклад: Затінок, сутінок, день золотий. Плачуть і моляться білі троянди (с. 15); І дощ, і сніг, і віхола, і вітер. Високовольтна лінія Голгоф (с.21); Зупинки. Аварії. Перон. Гучномовці. Зали чекання. Картини. <...> Черга. Буфет. Каси (с.148); Неслушний час. І все-таки пора (с.165); Ліси...Ліси... Ліси...Ліси...Лужечок з травами нежатиими. Останні промені навскіс (с.245); Весна. А вітер – наче восени (с. 297); Рожеві сосни... Арфа вечорова... (с.335);*

б) речення, що характеризують психологічний стан людей; *наприклад: Заслання, самота, солдатчина. Нічого. Нічого – Оренбург. Нічого – Косарад. Не скаржився. Мовчав (с.16); Дега. Художник. Дивак. Самітник (с.229);*

2) вказівні речення, що вказують на особу, предмет. Значення вказівності морфологічно виражається частками *ось, он, от, онде, осьде* та ін., *наприклад: А он село, що зветься Лемеші* (с.384); *А ось – вузенька кладка в три жердини. А ось і я* (с.154);

3) оцінні номінативні речення, що повідомляють про якусь незвичайну подію, її емоційну оцінку, *наприклад: Земля, земля!.. Усе уже було (с.280); Місто... Але й козак! Просмолений, як човен (с.384);*

4) номінативно-уявні речення, або «називний уявлення», в яких згадується певний предмет думки, подається образне уявлення про нього. Це як думка-спогад. Після назви предмета обов'язково йде коментар, *наприклад:*

Студентські вечори... Танцюють чи не всі там, і чардаш, і мазурку, і танці всіх племен. Приходила до нас іспанка Карменсіта (с. 114); Вогненний світ оранжу і карміну. Гуаш і смальта. Барви на меду. Я наступаю на спогад, як на міну. Алея тиші. Ми тут мовчали. Все перекреслив траурний кортеж (с.243); Зима. Стародавній замок. Печаль королівських лип. Усе минуло, Ядвіго. І царство минуло, і влада (с.374).

У сучасному синтаксисі дискусійним залишається питання про **вокативні** (від лат. vokativus – кличний відмінок) речення, котрі, як і генітивні, вживаються в розмовному та художньому мовленні. Їх ще називають реченнями-звертаннями. Вони виражають почуття, волевиявлення, думку, заклик, спонукання, докір, обурення тощо.

За семантикою вокативні речення можна об'єднати в такі групи:

а) речення, які виражають звернення до адресата мовлення, щоб привернути його увагу: Моя княгине! Ти ідеши вмирати, піднявши вгору стомлене лице. Я плачу й можу сліз не витирати (с.346); Царівничко! Танцюєши віртуозно. Створіннячко! В такому забутті (с.363); Панове судді! Я її привів (с. 382);

б) речення, що передають емоційні реакції мовців: Трагічна мово! Вже тобі труну не тільки вороги, а й діти власні тешуть. Безсмертна мово! Ти смієшся гірко (с. 161); І сказав: - Убивці!.. – І вперше отямився він (с. 378);

в) речення, що містять спонукання, заборону, застереження тощо: Боже мій, Боже мій, Боже! Душу врятуй від грабунку! (с.217); О Прометею! Варто?! – Варто! – так він сказав мені з-за хмар (с. 258); Моя любове! Я перед тобою. Бери мене в свої блаженні сни. Лиш не зроби слухняною рабою, не ошукай і крил не обітни! (с. 315).

В останні десятиліття в сучасній синтаксичній теорії почали виокремлювати **генітивні** речення, хоча зазначимо, що такі речення сьогодні викликають багато дискусій. Не всі науковці їх виділяють в окремий тип.

Специфіка генітивних речень полягає в тому, що головний член у них виражений іменником або займенником у родовому відмінку і виражає не тільки значення наявності, існування предметів, а й їх кількість. За семантикою генітивні речення можна поділити на стверджувальні і заперечні. Як правило, такі речення вживають у розмовному (діалогічному, монологічному) мовленні, в художніх текстах.

У поезії Ліни Костенко виявлено невелику кількість генітивних речень. Серед них можна виокремити:

- а) заперечні речення : *А тиша! <...> Ні трас, ні диму, ні машин* (с.214); *Заводить в село степова дорога. Ні краю їй, ні межі* (с.119); *Зажуриться. Ні пари, ані парості. Мігрень душі... І знову один. Заплатять гробокопам. Розійдуться. Ні віршів, ні видінь* (с. 234); *Ні моціонів, ані режиму* (с. 399); *Ні страху, ні тині компромісу* (с.156); *Вишневий Хутір... Ні душі* (с.188);
б) стверджувальні речення: <...> *а сонця, а трави!* (с. 408).

Висновки і перспективи подальшого дослідження. В українській та зарубіжній лінгвістиці сформувалася широка аспектологія сучасних синтаксичних досліджень, однак і сьогодні розгляд багатьох синтаксичних явищ, понять залишається дискусійним. Теорія односкладних речень потребує однозначності, чіткості, уточнення поняття односкладності з семантичного та формально-граматичного погляду. Активно використовуються ОР в художньому мовленні, де вони виконують естетичну роль. Широко представлені різні типи ОР у поезії Ліни Костенко. Своєрідність синтаксичної будови різновидів ОР зумовлює їх широкі естетичні можливості в художньому дискурсі.

Література:

1. *Бевзенко 2005*: Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посібник/ С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К.: Вища школа, 2005. – 270 с.
2. *Дудик 2010*: Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник/ П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – 384 с.

3. *Костенко 1989*: Костенко Л. В. Вибране / Л. В. Костенко. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.

4. *Слинько 1994*: Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: навчальний посібник/ І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.

5. *Шульжук 2004*: Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник/ К. Ф. Шульжук. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

Стаття посвячена розгляду односкладних речень в сучасній синтаксическій теорії. Вивчення таких речень до сих пор остається актуальним. Класифікація таких речень і семантико-грамматическая природа різновидностей односкладних речень вызиває багато дискусій. В статті охарактеризовані односкладні речення з формально-грамматического і семантического взгляда, описані основні типи таких речень. Розкрито специфіка синтаксической природи і описано функціонування односкладних речень в поетической мові Лили Костенко. Показано широке використання односкладних речень в поезії і виразительные естетические функції.

Ключевые слова: односкладное речення, типи односкладних речень, определённо-личное речення, неопределённо-личное речення, обобщённо-личное і безличное.

ББК 81.411.1– 9

УДК 811.1612(07)

Л. М. Головата

Навчання лінгвістичних дисциплін на нефілологічних факультетах ВНЗ засобами інтерактивних технологій

Пропонована до друку стаття містить обґрунтування організаційно-педагогічних умов під час професійної підготовки фахівців у ВНЗ, зокрема викладання дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)», розроблених сучасними ученими.

Необхідними умовами навчання української мови за професійним спрямуванням засобами інтерактивних технологій є: розвиток мотивації до формування культури професійного мовлення,